

Roman Darowski (Kraków)

Leonard Kraker SJ (1549/50—1605), pierwszy profesor filozofii w Akademii Wileńskiej

Wstęp

Działalność filozoficzna Krakera¹ nie została dotąd zbadana. Wprawdzie w dotychczasowej literaturze istnieją o nim wzmianki i krótkie opracowania, ale posiadają one prawie wyłącznie charakter biograficzny². Natomiast spuścizna filozoficzna Krakera i jego poglądy nie były przedmiotem zainteresowania. Przypadająca w 1979 r. czterechsetna rocznica założenia Akademii Wileńskiej stanowi okazję przypomnienia sylwetki pierwszego jej profesora filozofii.

W niniejszym artykule przedstawię najpierw biografię³ Krakera, opartą na dostępnych nam źródłach, przede wszystkim z Rzymskiego Archiwum Jezuitów (skrót: ARSI), następnie podam wykaz jego spuścizny filozoficznej, znanej obecnie jedynie częściowo, oraz naszkicuję główne jego poglądy filozoficzne wraz z krótką ich charakterystyką.

¹ Inne wersje nazwiska: Posnaniensis, Krakier, Kracker, Craker, Crakerus, Crakierus, Crokerus, Krakierus, Kroker, Krokierus, Krakieris.

² J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*, t. 3, Kraków 1899—1900, s. 24, 509; B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564—1580*, [w:] J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1, Kraków 1969, s. 445; L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej (1569—1600)*, „*Nasza Przyszłość*”, t. 40:1973, s. 105—106, 107, 126, 127 (po s. 112 reprodukcja k. tyt. zbioru też z 1579 r.); tenże, *Akademie i uczelnie jezuickie*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod red. M. Rehowicza, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 59, 80; R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius 1975, s. 393, 439; *Vilniaus universiteto istorija 1579—1803*, Vilnius 1976, s. 109, 124, 138.

³ Odtworzenie kolei życia i działalności Krakera napotyka duże trudności wskutek braku wystarczającej ilości źródeł. W poniższej biografii starałem się wykorzystać w możliwie pełnym zakresie zarówno — dość liczne wprawdzie, ale fragmentaryczne — źródła rękopiśmienne, jak i dane drukowane. Te ostatnie jednak są niedokładne i ogólnikowe, pełne luk, a nawet błędów, wskutek czego nierzadko są między sobą niezgodne.

⁴ Zachowane katalogi nie podają daty urodzenia, lecz ilość lat, i to nieraz niedokładnie (forte, circiter). Na ich podstawie nawet roku nie można ustalić pre-

Biografia

Leonard Kraker urodził się w 1549 lub 1550 r. w rodzinie mieszczańskiej w Poznaniu⁴. Wykształcenie średnie zdobył w mieście rodzinnym, prawdopodobnie w Akademii Lubrańskiego, a następnie w kolegium jezuickim w Braniewie. W 1569 r. udał się do Rzymu i tam 21 listopada tego samego roku wstąpił do zakonu jezuitów. Po ukończeniu nowicjatu przez trzy lata (1570—1573) studiował w Kolegium Rzymskim filozofię i przypuszczalnie także część kursu teologii⁵. Wrócił do Polski w 1573 r.⁶, a w marcu następnego roku przybył do Wilna i wykładał w kolegium jezuickim matematykę (1574/75), a także dialektykę w klasie retoryki⁷. Potem z pomocą Hiszpana Piotra Viany miał prowadzić drugi trzyletni kurs filozofii w kolegium wileńskim⁸, ale wskutek własnych niepowodzeń w nauczaniu dialektyki zamiaru tego nie zrealizował i filozofię przez następne trzy lata wykładał Viana, natomiast Kraker po przyjęciu święceń kapłańskich w grudniu 1575 r. uczył w Pułtusku klasy niższe i średnie⁹.

W latach 1578—1579 wileńskie kolegium jezuitów zostało przekształcone w Akademię; król Stefan Batory wystawił dokument fundacyjny we Lwowie dnia 7 VII 1578, a papież Grzegorz XIII zatwierdził fundację

czyjnie. Zob. ARSI, Cat. primus Coll. Viln. (1584: Pol. 6, f. 2v—3; 1587: Pol. 6, f. 17v.; 1593: Pol. 7—II, f. 158; 1597: Pol. 7—I, f. 208; 1599: Pol. 7—I, f. 278) i Cat. primus Coll. Jaroslav. (1590: Pol. 7—II, f. 108v.; 1603: Pol. 7—I, s. 41) oraz w Ossolineum we Wrocławiu: Cat. primus Coll. Viln. z 1597 r., rkps 96/II. Fotokopie lub mikrofilmy źródeł rękopiśmiennych wymienionych w tym artykule znajdują się w Archiwum TJ w Krakowie.

⁵ J. Warszawski, *Polonica z rzymskiego kodeksu nowicjuszy Towarzystwa Jezusowego (1565—1586)*, Rzym 1955, s. 92—94, *passim*; tenże, *Unicus universae Societatis Iesu vocationum liber autobiographicus Poloniae Provinciae proprius (1540—1580)*, Romae 1966, s. 234—235 (autobiografia Krakera do r. 1569), 349, *passim*; H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia (1440—1600)*, Kraków 1938, s. 133, 134; J. Poplatek, *Studia Polaków-jezuitów we Włoszech w XVI w.*, Kraków 1951, s. 37 (maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie).

⁶ R. Skrzynecki, *Prov. Pol. ortus et progressus*, Wrocław, Ossolineum, rkps 628, s. 165. Do Poznania przybył 8 IX 1573 r.

⁷ Compendium hist. Coll. Viln., ARSI, Pol. 65, f. 119v. Zob. także S. Bednarski, *Stanisław Warszawicki*, Kraków [1939], s. 71 (wybuch II wojny światowej przerwał druk książki; zachowanych 160 stron znajduje się m.in. w Archiwum TJ w Krakowie).

⁸ Sunyer do Merkuriana 16 i 29 V 1575 r. z Wilna, ARSI, Germ. 136, ff. 375 i 378v.

⁹ Sunyer do Merkuriana 8 I 1575 r. z Pułtuska, 17 IV 1575 r. z Wilna i 23 XII 1575 r. z Pułtuska, ARSI, Germ. 137, f. 316v., Germ. 136, f. 369 i Germ. 155, f. 254. Por. także S. Warszawicki do Merkuriana 27 VIII 1575 r. z Wilna, Germ. 136, f. 385v.; J. Rab do Merkuriana 8 Non. Aug. (!) 1576 r. z Pułtuska, Germ. 137, f. 321; Kraker do Merkuriana 18 IX 1577 r. z Pułtuska, Pol. 80, f. 83.

bullą z 29 X 1579 r. Kraker był pierwszym profesorem filozofii w nowo otwartej Akademii. Wykładał przez osiem lat: od 18 X 1578 r.¹⁰ do końca roku akademickiego 1585/86, prowadząc dwa pełne, tj. trzyletnie, kursy oraz jeden skrócony (dwuletni). W r. 1586/87 wykłady rozpoczął Marcin Śmiglecki, który nie był jeszcze księdzem; dlatego studiami filozoficznymi kierował Kraker i on też przewodniczył dysputom (*praeses*). Ilość studentów — łącznie z klerykami jezuickimi — nie przekraczała pięćdziesięciu¹¹. Program wykładów i ćwiczeń w Akademii Wileńskiej w 1583/84 r. przewidywał komentarz do wybranych pism logicznych Arystotelesa, a następnie komentarz do wybranych pism filozoficzno-przyrodniczych Stagiryty. Znaczną ilość czasu przeznaczano na powtórki i dysputy¹². Z tego okresu pracy dydaktycznej Krakera pochodzi 7 zbiorów tez filozoficznych, które zostaną omówione poniżej. W tym także czasie — w nie określonym bliżej terminie — Kraker uzyskał magisterium sztuk wyzwolonych i filozofii, jak o tym świadczą karty tytułowe zbiorów tez z 1587 r. i katalogi trzyletnie z lat: 1590, 1593 i 1603 (por. przyp. 4).

Pod koniec 1586 i na początku 1587 r. Kraker i Śmiglecki — jako filozofowie — brali w Wilnie udział w pracach komisji Polskiej Prowincji Jezuitów na temat projektu *Ratio studiorum*¹³.

Po przekazaniu wykładów filozofii Śmigleckiemu Kraker uzupełniał w Akademii Wileńskiej swe wykształcenie teologiczne, nieodzowne zwłaszcza do złożenia uroczystej profesji¹⁴. W 1589/90 r. przebywał w Jarosławiu, prawdopodobnie na tzw. trzeciej probacji (studium prawa zakonnego i duchowości ignacjańskiej)¹⁵, gdzie też 21 VII 1591 r. złożył uroczystą profesję 4 ślubów¹⁶.

¹⁰ Sunyer do Merkuriana 12 IV i 4 VI 1578 r. z Wilna, ARSI, Germ. 156, f. 322v. oraz 157, f. 24; J. P. Campano do Aquavivy 8 V 1582 r. z Poznania, Germ. 160, f. 58v. Ten stosunkowo długi okres profesury Krakera uwarunkowany był m.in. chorobą Stanisława Włoszka, który miał go zastąpić.

¹¹ G. Alabiano pisł 2 I 1587 r. z Poznania do generała zakonu, K. Aquavivy, o studium filozofii w Wilnie: „Classis vero philosophiae nunquam excedit quinquagenarium numerum cum nostris et cum externis, et in principio cursus; cum tamen non nisi tertio quoque anno inchoetur. Modo docet philosophiam Mgr Martinus Smiglecius Polonus qui Mediolano ad nos venit, idque cum omnium satisfactione”, ARSI, Germ. 167, f. 11v. O tym, że Śmiglecki prowadził wykłady pod kierunkiem Krakera, świadczy fakt, że właśnie Kraker przewodniczył dysputom na zakończenie 1586/87 r.; por. Estr. XV, 2 oraz XVIII, 561.

¹² Tekst z ARSI (Germ. 161, f. 313) podaje Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej...*, s. 171—172.

¹³ Iudicium Congr. Prov. Pol., ARSI, Fondo Ges., Collegia; zob. na ten temat: S. Bednarski, *Jezuici polscy wobec projektu ordynacji studiów*, „Przegląd Powszechny”, 1935, t. 205, s. 78.

¹⁴ Cat. primus Coll. Viln., 1587, ARSI, Pol. 6, f. 17v.

¹⁵ Primus cat. Coll. Jaroslav., 1590, ARSI, Pol—II, f. 108v.

¹⁶ ARSI, Professi, Germ. 2, f. 166—167.

Od 1591 r. wykładał teologię w Akademii Wileńskiej¹⁷, gdzie 25 XI 1594 wraz ze Śmigleckim uzyskał promocję doktorską z zakresu teologii¹⁸. Od początku 1595 r. był rektorem kolegium w Jarosławiu¹⁹, a w latach 1596—1600 rektorem Akademii Wileńskiej²⁰. Następnie przebywał w Poznaniu jako kierownik duchowny kolegium i doradca prowincjała. Od 1602 r. do swej śmierci był w Jarosławiu instruktorem (kierownikiem) trzeciej probacji²¹. Zmarł tamże 16 VI 1605 r.²²

Spuścizna filozoficzna

Bibliografia polska Estreicherów i bibliografia jezuitów Sommervogla²³ zawierają informacje tylko o dwóch pozycjach Krakera (w poniższym wykazie pozycje 6 i 7). Ustalenie autorstwa Krakera w przypadku pozostałych 5 pozycji (w tym jednej rękopiśmiennej) stało się możliwe dzięki badaniom obejmującym całą spuściznę filozoficzną jezuitów w Polsce w XVI w. oraz dzięki ustaleniom biograficznym dotyczącym samego Krakera. Pozycje te bowiem, mimo że nie zawierają wzmianki o autorze, powstały w Wilnie w tym czasie, gdy Kraker był tam jedynym profesorem filozofii. Dlatego tylko on może być ich autorem. Niestety, nie udało się dotrzeć do pozycji 6 i 7, na których figurowało nazwisko Krakera (*praeses*), dlatego nie można porównywać zawartych tam poglądów z poglądami wyrażonymi w dostępnych nam zbiorach. Porównanie zaś między sobą tez ze znanych obecnie zbiorów dowodzi, że mi-

¹⁷ Sprawie ustalenia biegu życia Krakera w latach 1591—1605 służą — obok wymienionych w przypisie 4 katalogów trzyletnich — także katalogi roczne, ARSI, Pol. 7 i 43.

¹⁸ J. P. Campano do Aquavivy 3 VII 1591 z Jarosławia, ARSI, Germ. 169, f. 192; P. Boksza do Aquavivy 27 V i 29 VII 1594 r. z Krakowa, ARSI, Germ. 172, f. 214v. i 324v. Zob. także K. Drzymała, *Lata szkolne i profesorskie ks. Śmigleckiego Marcina*, T. J., [w:] XLIV *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1937/38*, Bąkowice 1938, s. 48—50; zob. także s. 34, 44, 45.

¹⁹ Kraker do Aquavivy 23 IV 1595 r. z Jarosławia, ARSI, Germ. 174, f. 187—188.

²⁰ M. Śmiglecki do Aquavivy 27 I 1596 r. z Wilna, ARSI, Germ. 176, f. 32; Kraker do Aquavivy 12 IV 1597 z Wilna, ARSI, Germ. 177, f. 152—152v.; S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*, rec. J. Martinov, Parisiis—Bruxellis 1877, s. 416 (oraz 466).

²¹ *Cat. brevis*, Jarosław 1602—1605, ARSI, Pol. 43; *Primus cat. Coll. Jaroslav.*, 1603, ARSI, Pol. 7—I, s. 41; Skrzynecki, *op. cit.*, s. 447. *Acta et hist. Coll. Posnan. S. I.*, Warszawa, Archiwum Archidiecezjalne, rkps 440, f. 198. Zob. także f. 130 i 172.

²² ARSI, *Hist. Soc.* 43, f. 206 (Defuncti); *Litterae annuae Prov. Pol. a. 1605*, *Coll. Jaroslav.* (nekrolog), ARSI, Pol. 51, f. 157.

²³ A. et A. De Backer — C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 2, Bruxelles—Paris 1891, kol. 1618—1619 (pod: Craker).

mo dość znacznych różnic w sformułowaniach odpowiednich tez zawierają one zasadniczo te same treści.

Oto wykaz zbiorów tez, ułożony w kolejności chronologicznej:

1. *Assertiones theologicae et philosophicae in Collegio Vilnensi Societatis Iesu, sub renovationem studiorum autumnalem, Anno 1578 mense Octobri defendendae.*

Vilnae, Typis ... Nicolai Christophori Radiuili ... Daniel Lancicius, anno 1578 excudebat. 4°, knlb. 6.

Estreicher nie notuje, J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia*, Uppsala 1958 (odtąd: Trypućko), s. 7, nr 113 (pod: *Assertiones*).

— Uppsala, Obr. 69: 175 adl. oraz Obr. 69: 66 (15).

k. 2—5 r.: *Assertiones theologicae de suffragiis pro mortuis et purgatorio* (tezy I—X).

k. 5v.—6v.: *Assertiones ex philosophia naturali* (I—XII).

Tezy filozoficzne dotyczą definicji ciała naturalnego, cech ciał niebieskich, żywiołów (elementa; teza V o geocentryzmie), mieszaniny (*mixtum*) oraz wybranych zagadnień psychologicznych (t. VIII—XII)²⁴.

Viana zakończył zajęcia dydaktyczne w Wilnie w połowie maja 1578 r. W latach 1578—1586 filozofię wykładał Leonard Kraker. W dysputie z zakresu filozofii przyrody odbytej w październiku 1578 r., której program stanowią powyższe tezy, brali udział nie uczniowie Krakera (ci dopiero rozpoczęli studia), lecz uczniowie jego poprzednika, Viany. Prawdopodobnie byli to absolwenci kursu z lat 1575—1578. Ponieważ jednak Kraker był wówczas jedynym profesorem filozofii, dlatego chyba on był przewodniczącym dysputy i układał tezy, choć musiał się oprzeć na materiale wyłożonym przez Vianę. Wydaje się więc, że Vianę i Krakera należy uznać za współautorów tych tez.

Autorem tez teologicznych jest ówczesny profesor teologii Antoni Arias²⁵.

2. *Assertiones philosophicae ex octo Physicorum libris, defendendae in Collegio Societatis Iesu Vilnensi sub autumnalem studiorum renovationem Anno Domini 1579* (dopisane ręką: Die 17 Octob. hor. 8a).

Vilnae ... 1579, Typis ... Nicolai Christophori Radziuili ... Ioannes Sleckij excudebat. 4°, knlb. 4. — Estr. XII, 251 (pod: *Assertiones*).

— Kraków, Bibl. Jag. Cim. Qu. 4768.

Zbiór zawiera 12 tez dotyczących zasad ciała naturalnego, natury i sztuki, przyczyn, ruchu, czasu, wielkości, miejsca i próżni.

3. *Assertiones ex universa disserendi facultate decerptae* (Na końcu:) *Discutiendae proxima studiorum instauratione, in Academia Vilnensi Societatis Iesu, die II. Octobris, Annj M.D.LXXXIII, hora prima pomeridiana.*

²⁴ Kserogramy i mikrofilmy tez Krakera przechowywanych w Uppsali znajdują się w Archiwum TJ w Krakowie.

²⁵ Por. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej...*, s. 122.

[Wilno 1584] 4°, knlb. 2.

Streicher nie notuje. Trypućko, s. 6, nr 99 (pod: Assertiones).

— Uppsala, Bibl. Uniwersytecka Utl. Diss. Gamla 35: 15 (15). Prawdopodobnie brak k. tyt.

Tezy I—XXII z zakresu logiki, nazwanej tu dialektyką.

4. Assertiones ex universa philosophia depromptae, ab Hadriano Iungio, Societatis Iesu, artium liberalium et philosophiae licenciato, pro gradu magisterii in eadem facultate consequendo, discutiendae in Academia Vilnensi ...

Na dole k. tyt. tą samą ręką notatka: „Discussae Anno Domini MDLXXXV. XXIV Ianuarii. Eodem die promotio facta est post meridiem”.

Wilno 1585, rkps łąc., pismo jednej ręki, 18 × 14 cm, knlb. 8.

— Uppsala, Bibl. Uniwersytecka Utl. Diss. Gamla 35: 10 (12).

Rkps zawiera 7 części: [Assertiones] Communes omnium philosophiae partium (tezy I—XII), Logicae (I—XII), Mathematicae (I—XII), Physicae (I—XII; tezy IX—XII z psychologii), Ethicae (I—XII; tezy VI i VII z ekonomii, IIX—XII z polityki), Metaphysicae (I—XII), Problemata ex omnibus philosophiae partibus (Pytania 1—8). Po jednym pytaniu z logiki, geometrii, astronomii, fizyki, etyki, ekonomii, polityki i metafizyki. Do ciekawszych należy pytanie z zakresu ekonomii: „Num servitus legibus inducta sit iusta simpliciter et naturae consentanea, an non”.

Pismo na k. tyt. naśladuje druk. W tekście i na marginesie znaczna ilość notatek (stanowiących rozszerzenie tez) i poprawek, zwłaszcza w fizyce i w ostatniej części (Problemata ...). Pisał prawdopodobnie sam Adrian Junga²⁶, który bronił tych tez.

5. Assertiones theologicae propugnandae a doctissimis artium liberalium et philosophiae magistris, D. D. Andrea Iurgeuicio et Stanislao Kliczeuio, praesidibus ordinariis S. Theologiae professoribus. (Na dole k. tyt.) Disputabuntur in Academia Vilnensi Societatis Iesu, ante vernam studiorum instaurationem, die 29 et 30 Aprilis, Anno Domini M.D. LXXXV.

[Vilnae 1585] 4°, knlb. 17.

Streicher nie notuje. Trypućko, s. 7, nr 117 (pod: Assertiones) zauważa: „Contient également une ‘Assertio’ de Caspar Lindnerus”, ale bez zaznaczenia, że chodzi o tezy z zakresu filozofii.

— Uppsala, Bibl. Uniwersytecka Obr. 66: 175 (10).

k. 2—10 zawierają tezy z zakresu teologii, których autorami są ówczesni profesorowie teologii w Akademii Wileńskiej: Garcia Alabiano i Antoni Arias²⁷.

²⁶ Zob. hasło Junga Adrian w *Polskim słowniku biograficznym*, t. 11, Wrocław 1964—1965, s. 324—326 (B. Natoński).

²⁷ Por. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej...*, s. 122—126.

k. 11—15: Assertiones physicae, ab erudito Casparo Lindnero, philosophiae studioso, defendendae die 30. Aprilis. Anno Domini 1585 (tezy I—XLIII).

k. 15—17: Assertiones dialecticae, defendendae ab eodem, eadem die (I—XXIII).

k. 17v.: Nonnulla problemata ex iisdem facultatibus (5 pytań z zakresu fizyki i logiki).

6. Theses ex universa philosophia depromptae pro gradu magisterii consequendo in Academia Vilmensi Societatis Jesu ab erudito artium liberalium et philosophiae baccalaureo et licentiato Valentino Dąbkouio defendendae die XXV Maii anno M.D.LXXXVII praeside Rev. P. Leonardo Crakero, eiusdem Societatis Jesu, artium liberalium et philosophiae magistro.

[Vilnae 1587] 4°, k. 7.

Estreicher XIV, 439 (pod: Craker L. odsyłacz do Dąbkovius Val.); XV, 2 (pod: Dąbkowski Valentinus).

Dedykacja: Benedicto Woina Praeposito Trocensi.

Filozofię wykładał w tym roku (1586/87) Marcin Śmiglecki, będący jeszcze klerykiem — prawdopodobnie pod kierunkiem i nadzorem Krakera.

Wg Wierzbowskiego i Estreichera egzemplarz druku znajdował się w Bibliotece Krasińskich w Warszawie. Ocalałe jej zbiory przejęła po II wojnie światowej Biblioteka Narodowa. Nie ma jednak wśród nich tego druku, a innych egzemplarzy nie udało się odszukać²⁸.

7. Theses ex universa philosophia depromptae pro gradu magisterii consequendo in Academia Vilmensi Societatis Jesu ab erudito artium liberalium et philosophiae baccalaureo et licentiato Thoma Ilouio defendendae die XXV Maii anno M.D.LXXXVII praeside Rev. P. Leonardo Crakero, eiusdem Societatis Jesu, artium liberalium et philosophiae magistro.

[Vilnae 1587] 4°, k. 7.

Estreicher XVIII, 561 (pod: Ilowski Tomasz; przy Krakercze nie ma o tym wzmianki).

Dedykacja: Cypriano, theologiae doctori, episcopo Menthonensi, suffrag. et canon. Vilmensi.

Zbiór powstał w tym samym roku i w tych samych okolicznościach, co poprzedni. Przypuszczalnie przynajmniej niektóre tezy były identyczne z poprzednimi. Jedynie karta tytułowa i dedykacja były inne.

²⁸ Z okazji promocji Dąbkowskiego ukazały się drukiem *Gratulationes in promotione... Valentini Dąbkouij ad magisterii philosophici gradum eidem oblatae a quibusdam spectata eruditione iuvenibus, in Alma Collegii Vilmensis Societatis Iesu Academia conscriptae*, Vilnae, Typis Ioannis Velicensis... (1587) 4°, knlb. 4 (Estr. XV, 2; Kraków, Bibl. Jag. Cim. Qu. 4781). Są to wiersze pisane przez jego kolegów. Ostatni (k. 4) nosi tytuł: *De excellentia et praestantia magisterii philosophici*.

Wg Wierzbowskiego i Estreichera egzemplarz druku znajdował się w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich. Nie ma go obecnie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, do których Biblioteka Ordynacji Zamoyskich została włączona. Centralny Katalog Starych Druków Polskich także nie rejestruje tej pozycji, a do innych egzemplarzy nie udało się dotrzeć.

Poglądy filozoficzne

Określenie i podział filozofii

Dane na ten temat zawiera przede wszystkim zbiór tez z 1585 r., których bronił Junga (w naszym wykazie pozycja 4).

Filozofia, czyli szeroko rozumiana mądrość, jest poznaniem poprzez przyczyny spraw bożych i ludzkich, a jej celem jest osiągnięcie możliwej w tym życiu doskonałości i szczęścia ludzkiego, które zdobywa się przez kontemplację i działanie²⁹. Przedmiotem materialnym filozofii są byty rzeczywiste, a nie byty myślne (*entia rationis*), jej przedmiot formalny zaś zależy od poszczególnych dyscyplin i jest dla każdej z nich inny. Filozofowanie i filozofia są możliwe dzięki naturalnej zdolności umysłu ludzkiego, który z pomocą zmysłów, doświadczenia, intuicji i dowodzenia stworzył zasady wszelkich nauk i metodycznie je uporządkował.

Filozofia dzieli się na teoretyczną (*contemplativa*), której celem jest poznanie prawdy, i praktyczną (*activa*), której zadaniem jest działanie. Filozofia praktyczna należy właściwie nie do nauk, lecz do sztuk (*artes*). Filozofia teoretyczna z kolei dzieli się na matematykę, filozofię przyrody (*physica*) i metafizykę, a filozofia praktyczna na etykę, ekonomikę i politykę³⁰. Celem każdej z tych dyscyplin jest przyczynowe poznawanie i udowodnienie rzeczy (bytów), stanowiących jej przedmiot, z pomocą właściwej metody. Stąd metafizyka zajmuje się badaniem przyczyn jako takich, fizyka rozważa powiązania przyczyn z ruchem, matematykę interesuje głównie wielkość, a etykę cel, od którego w pierwszym rzędzie zależy wartość czynów ludzkich. Poszczególne dyscypliny łączy ogólny przedmiot (byt), którym się zajmują, różni je natomiast stopień

²⁹ „Philosophia, seu, late sumpto vocabulo, Sapientia, est divinarum et humanarum per causas cognitio. Eius finis est hominis perfectio et faelicitas, quae in hac vita haberi potest, quam contemplando et agendo consequitur”, *Assertiones* z 1585 r., rkps (poz. 4), część wstępna, tezy I i II. Przytaczając w dalszym ciągu tezy Krakera podaję numer zbioru wg zamieszczonego poprzednio wykazu oraz numer kolejny tezy.

³⁰ *Assertiones* z 1584 r. (3, teza III) zawierają nieco inny podział filozofii. Dzieli się ona najpierw na naturalną i nadnaturalną, naturalna z kolei na myślne (*rationis*) i realną (*rei*), ta znowu na teoretyczną i praktyczną, a teoretyczna wreszcie na fizykę, matematykę i metafizykę.

abstrakcji, jaką się posługują: fizyka zajmuje się bytami materialnymi, przedmiotem matematyki są pozamaterialne cechy materii, a metafizyka bada byty oddzielone od materii zarówno rzeczowo, jak i myślnie (*re et ratione*). Filozofia jest nauką, której piękno i wartość pociągają człowieka, ale jej studium połączone jest z niemałymi trudnościami, co doprowadziło niektórych myślicieli do twierdzenia, że ludzie w ogóle nie mogą poznać prawdy wskutek skomplikowania rzeczywistości i niedoskonałości ludzkiego poznania.

Właściwym zadaniem filozofa jest więc najpierw należyście ułożyć duchowe sprawy własne i współobywateli (co dokonuje się dzięki etyce), a następnie — po osiągnięciu niezbędnego pokoju ducha — badać przyczyny i racje rzeczywistości oraz poznawać ich twórcę i oddawać mu cześć. Tego rodzaju kontemplacja stanowi szczyt mądrości, religia zaś polega na kulcie oddawanym Bogu, ludzka szczęśliwość wreszcie na jednym i drugim.

Logika

Problematyka teoriopoznawcza została uwzględniona w trzech zbiorach tez (pozycje 3—5); w każdym z nich posiada ona inną nazwę (*disserendi facultas, logica, dialectica*) oraz znacznie różniące się między sobą sformułowania odpowiednich tez, mimo że w zasadzie chodzi o te same treści.

Logika stanowi pomoc dla umysłu ludzkiego ulegającego złudzeniom i błędom oraz narzędzie wszystkich nauk, dlatego najpierw należy jej uczyć. Jej zadaniem jest wskazywać drogę i sposób ukierunkowywania ludzkich czynności poznawczych ku prawdzie, a przedmiotem jest byt myślny (*ens rationis*), czyli odpowiednie kierowanie czynnościami umysłu³¹. Te dzielą się na spostrzeżenia, sądy i rozumowania, którym odpowiadają definicje, teoria zdań (*divisio*) i argumentacja.

Przechodząc do szczegółowych zagadnień logicznych, Kraker omawia najpierw problem powszechników (*universalia*), gdzie wyraźnie rozgranicza ich aspekt (a) bytowy (metafizyczny): powszechniki jako przymioty (*passiones*) bytu realnego; (b) psychologiczny: jako warunek przedmiotu intelektu; (c) teoriopoznawczy: jako narzędzie poznania intelektualnego (5, teza III). Powszechnik to pojęcie ogólne, czyli pewna treść bytów istniejących realnie, wytworzona w umyśle przez abstrakcję od ich cech indywidualnych. Zgodnie z opinią Porfiriusza istnieje 5 sposo-

³¹ „Cuius [logicæ et dialecticæ] proximus et internus finis est, tradere viam ac rationem, qua actiones mentis nostræ dirigantur, ne [...] a vero aberrant”; „[...] hæc [materia] enim propria et adequata est ens rationis, prout dirigit operationes intellectus vel ut est instrumentum cognoscendi”, 4, [Assertiones] Logicæ, tezy I i II.

bów orzekania o bytach (*genus, species, differentia, proprium, accidens*), a odnoszące się do nich orzekanie nie jest analogiczne, lecz jednoznaczne. Zagadnienie kategorii bytu należy przede wszystkim do metafizyki, ale posiada także aspekt poznawczy ze względu na różne sposoby orzekania, dlatego zostało potraktowane także w logice, gdzie kolejno omówiono 10 Arystotelesowskich kategorii.

Druga część logiki traktuje o sądzie oraz o jego wyrazie zewnętrznym, zdaniu, którego głównymi składnikami jest rzeczownik (*nomen*) i czasownik (*verbum*). Zdanie to mowa oznaczająca prawdę lub fałsz³². Pozostałe tezy logiczne dotyczą rozumowania, a w szczególności zasad sylogizmu oraz dowodzenia (*demonstratio*), które dzieli się na dedukcyjne (z przyczyny do skutku) i redukcyjne (ze skutku do przyczyny). Jednakże tylko pierwsze jest środkiem poznania w sensie ścisłym. Środkiem dowodzenia, jako termin średni w sylogizmie, jest także definicja.

Rękopiśmienny zbiór też z 1585 r. (4, [Assertiones] Logicae, t. IV—XII) zawiera dalsze interesujące szczegóły z zakresu logiki, odbiegające w niektórych punktach od wyżej przedstawionych. Problematykę definicji poprzedza problematyka podziału logicznego (*divisio*). Można go dokonać albo na części, z których składa się dany byt, albo na te czynniki, które wiążą się z jego częściami. Pierwszy rodzaj podziału może być potrójny: podział bytu kompletnego (*totius integri*), podział całości na części istotne (*essentialis*) i podział pojęcia ogólnego (*universalis*). Podziałowi przeciwstawia się łączenie (*compositio*). Definicja wyraża naturę rzeczy, wskutek czego można tych nazw używać zamiennie. Definicja dzieli się na istotową, która stanowi główny przedmiot dialektyki, i przypadłościową (opisową). Przedmiot zaś definicji powinien być koniecznym bytem realnym, jednym, całym, ogólnym i substancją.

Do argumentacji wymagane są inwencja (*inventio*) i osąd (*iudicium*). Inwencja dostarcza dowodów, a osąd kieruje ich stosowaniem przez wybór odpowiedniego rodzaju argumentacji i właściwą kolejność dowodów, czyli metodę. Według Arystotelesa istnieją dwa zasadnicze rodzaje argumentacji: sylogizm (któremu nasz autor poświęca z kolei sporo uwagi) i indukcja. Celem i zasadniczym skutkiem dowodzenia jest stworzenie nauki (*scientia*), a przez to przewyciężenie niewiedzy (*ignorantia*). Nauka zaś jest „trwałym stanem umysłu, dzięki któremu jasno i w sposób pewny poznajemy rzeczy poprzez uchwycenie właściwych im przyczyn”³³. Gdy zaś chodzi o wspomnianą poprzednio metodę, to istnieją dwie jej formy: analiza i synteza; obydwie można stosować na trzy sposoby.

³² „Enunciatio igitur est oratio, quae verum vel falsum significat”, 5, Assertiones dialecticae, teza XXI.

³³ „Scientia vero definitur: habitus rationis, quo clare et certo cognoscimus res per causas proprias ipsarum”, 4, [Assertiones] Logicae, teza X.

Powyższy przegląd opiera się na 3 zbiorach tez, które zawierały tylko niektóre zagadnienia wykładane w czasie kursu. Z tez tych wynika, że logika w ujęciu Krakera składała się z dialektyki jako części wprowadzającej, z komentarza do *Isagoge* Porfirusza (m.in. problem pojęć ogólnych), a pośrednio do *Kategorii* Arystotelesa, oraz z wybranych zagadnień z pozostałych traktatów *Organonu* z wyjątkiem *Topiki* i traktatu *O sofizmatach*.

Filozofia przyrody

Filozofia przyrody jest w dorobku Krakera najobszerniej reprezentowana: znalazła wyraz w 4 zbiorach tez na znanych nam z autopsji 5 zbiorów (w naszym wykazie pozycje 1, 2, 4 i 5) i posiada największą ilość tez. Niewątpliwie została także uwzględniona w dwu zbiorach tez z całości filozofii, o których wiadomo jedynie z Estreichera (pozycje 6 i 7).

Filozofia przyrody (*naturalis philosophia, physiologia*) jest nauką zajmującą się wyjaśnianiem własności i struktury ciał naturalnych (*corpus naturale*), w szczególności zaś ich zasad i przyczyn oraz własności, które im przysługują (4 [Assertiones] *Physicae*, t. I; 5, t. I i II). Ciała naturalne są albo proste, albo złożone (*mixta*); te dzielą się na niedoskonałe i doskonałe: rośliny, zwierzęta i ludzie. Prostych jest 5: niebo oraz 4 żywioły (*elementa*), tj. ogień, powietrze, woda i ziemia.

Materia, forma oraz jej brak (*privatio*) stanowią wewnętrzne zasady ciał naturalnych (z wyjątkiem nieba). Na ich powstanie wpływają także przyczyny zewnętrzne: sprawcza i celowa, a także idee znajdujące się w umyśle bożym. Wśród ogólnych własności (*affectiones*) ciał naturalnych wymienia się wewnętrzne: wielkość, ruch i spoczynek, oraz zewnętrzne: miejsce (i próżnia) oraz czas. O ruchu i miejscu obszernie traktuje zwłaszcza pozycja 5; odrzuca się m.in. wieczność ruchu i stworzeń w ogóle, ale nie twierdzi się, że jest to w sobie sprzeczne. Materia pierwsza nie jest czystą możliwością, lecz bytem aktualnym i substancją, posiadającą własne — choć niedoskonałe — istnienie. Jest bytem w możności w stosunku do aktu, ale przysługuje jej nie określona jeszcze wielkość³⁴. Forma materialna, drugi składnik ciała naturalnego, nie może istnieć bez żadnej materii i stanowi rację istoty bytu (*quod quid erat esse rei*), z materią zaś łączy się za pośrednictwem form przypadłościowych (5, t. VI), które jednak nie wystarczają do wyjaśnienia zmian w przyrodzie: konieczne jest także przyjęcie form substancjalnych. Brak

³⁴ „Materia prima non est pura potentia [...], sed est actu ens et substantia” 4, [Assertiones] *Physicae*, teza II; „Materiam primam esse ens et substantiam actu ac proinde habere certam et propriam existentiam, licet imperfectam: nihilominus temen recte potest dici ens in potentia respectu actus, vel existentiae simpliciter. Quoniam vero haec eadem materia est subiectum primarum qualitatum, iure optimo interminatam ipsi quantitatem coevam attribuimus”, 5, teza V.

formy (*privatio*) różni się od materii pierwszej jedynie myślnie, inaczej jednak niż materia i forma przyczynia się do zaistnienia zmiany. Natura jest pierwszą i właściwą (*per se*) zasadą i przyczyną ruchu i spoczynku w bytach.

Znamienna jest definicja przyczyny: jest ona tym, z czego istnienia wynika coś innego³⁵. Istnieją 4 przyczyny: materia, forma, sprawca i cel. Zauważa się także działanie przyczyn przypadłościowych (*fortuna*), podległe jednak Bogu. Potwory (*monstra*) są to braki przyrody, która wskutek przeszkody nie mogła osiągnąć swego celu. Ilość bytów w przyrodzie nie jest i nie może być nieskończona, przynajmniej w sposób naturalny. To samo dotyczy nieskończonej masy ciał. W kontekście ruchu krótko omówiony został problem pierwszego poruszyciela (*motor primus*). W szeregu przyczyn nie można iść w nieskończoność, lecz z konieczności musi się dojść do jakiegoś pierwszego poruszyciela: jednego, wiecznego, nie poruszanego przez nikogo, a poruszającego wszystkie inne byty (5, teza XXXVI).

Jedynie rękopiśmienny zbiór tez porusza problematykę psychologiczną (4, tezy IX—XII). Człowiek jest jednym ze złożzeń doskonałych (*mixtum perfectum*). Dusza w ogóle, a więc także dusza wegetatywna i sensoryjna, to — za Arystotelesem — pierwsza doskonałość (akt) ciała naturalnego, organicznego, zdolnego do życia (posiadającego życie w możliwości). Różnorodne władze duszy różnią się między sobą rodzajem wykonywanych czynności i przedmiotem, ku któremu się kierują. Jednakże władze duszy różnią się od niej jedynie myślnie (*ratione*). Dusza wegetatywna posiada zdolność (władzę) przyswajania pokarmu, wzrostu i rozmnażania. Pięć zmysłów zewnętrznych (najważniejszy wzrok) i trzy zmysły wewnętrzne (zmysły: wspólny; fantazja, czyli zdolność odtwarzania widzianych przedmiotów; pamięć) stanowią władze duszy sensoryjnej. Do poznania zmysłowego nie potrzeba żadnego zmysłu czynnego (*sensus agens*). Ciało zwierząt nie składa się z części ciągłych, lecz z odpowiedniego układu części nieciągłych. Dusza rozumna, właściwa człowiekowi, jest nieśmiertelna, stanowi prawdziwą formę substancjalną człowieka, jest tylko jedna w człowieku, pośrednia między formami niematerialnymi i materialnymi, częściowo zależy od ciała, jest cała w całym ciełe i cała w każdej jego części. Dusza ludzka posiada zdolność poznania intelektualnego, którego adekwatnym przedmiotem jest byt. Obdarzona jest także wolą, która kieruje się ku dobru jako takiemu, ale posiada możliwość działania lub niedziałania oraz wyboru dobra lub zła.

Etyka

Etyka znalazła wyraz jedynie w zbiorze tez z całości filozofii, których w 1585 r. bronił w Wilnie Junga (w naszym wykazie pozycja 4).

³⁵ „Causam sic commodissime definiri asseveramus: Quod sit id, ad cuius existentiam sequitur aliud”, 5, teza XII.

Etyka stanowi obok ekonomii i polityki pierwszą i najobszerniejszą część filozofii praktycznej, która zmierza do należytego ułożenia obyczajów i czynów ludzkich, zdolnych do osiągnięcia szczęścia naturalnego. Głównymi jej problemami są: ostateczny cel czynów ludzkich, władze i charakterystyczne cechy człowieka jako podmiot i materia cnót i wad oraz natura, formy, podział i skrajności cnoty.

Cel czynów ludzkich, a równocześnie osiągalne w tym życiu szczęście, do którego człowiek jest ukierunkowany ze swej natury, upatruje autor — za Arystotelesem — w doskonałości moralnej i intelektualnej oraz w dobrach cielesnych (*corporis*) i zewnętrznych, nieodzownych do praktykowania cnoty³⁶. Zdobywanie doskonałej mądrości stanowi ważny składnik szczęścia, ale w życiu ziemskim użyteczniejszy jest drugi składnik, polegający na zdobywaniu doskonałości moralnej.

Podmiotem cnoty i szczęścia są dwie duchowe władze człowieka: rozum i wola, która jest źródłem pożądania i „gniewliwości” (*appetendi et irascendi vis*). Z nich wypływają uczucia (*affectus*), które będąc czymś naturalnym, same z siebie nie są złe; stają się takimi, gdy przekraczają granice rozsądku. Pierwsze ich poruszenia nie zależą od człowieka, dalsze jednak podlegają rozumowi, który może je powstrzymywać.

Cnota w ogóle to „dobra stała dyspozycja, zdobyta dzięki częstemu działaniu”³⁷. Poza naturalną zdolnością odkrywania pierwszych zasad moralnych (*habitus principiorum*) człowiek nie posiada żadnej cnoty wrodzonej, posiada natomiast wrodzoną zdolność do ich osiągnięcia przez wysiłek i ćwiczenie. Wśród cnót jedne odnoszą się do obyczajów, stanowiąc tzw. cnoty moralne: sprawiedliwość, męstwo i umiarkowanie, a także roztropność; inne zaś do rozumu i inteligencji: *habitus principiorum*, nauka, mądrość, sztuka i roztropność (!). Pierwsze bez zastrzeżeń przyczyniają się do udoskonalenia człowieka, drugie natomiast pod pewnymi warunkami. Cnota moralna została zdefiniowana za Arystotelesem jako stała dyspozycja, pozwalająca na dokonanie wyboru między dwiema skrajnościami³⁸.

Ekonomia, a według dzisiejszej terminologii: etyka gospodarcza, stanowiąca drugą część filozofii praktycznej, została pojęta zgodnie z poglądami starogreckimi i samego Arystotelesa jako dyscyplina w zakresie obyczajności domowej: jest to należyty sposób zarządzania domem (*oikos*) lub rodziną. Podstawą „domu” w pełnym znaczeniu (*domus perfecta*) jest

³⁶ „Finem igitur actionum nostrarum, quem quaerimus, et beatitudinem huius vitae, ad quam homo naturaliter propensus est, sapientissime Aristoteles posuit in perfecto statu virtutis tum moralis, tum sub intelligentiam cadentis, adiunctis etiam corporis atque externis bonis, ad virtutis usum sufficientibus”, 4, Etyka, teza II.

³⁷ „Porro virtus, universe sumpta, est habitus bonus frequenti operatione acquisitus”, *ibidem*, teza IV.

³⁸ „[...] habitum cum electione, in mediocritate positum”, *ibidem*.

człowiek jako istota ze swej natury społeczna. W skład społeczności domowej wchodzi ludzie wolni i słudzy (niewolnicy — *servi*) wśród których można wyróżnić trzy społeczności naturalne: męża i żony, pana i sługi oraz rodziców i dzieci. Wśród nich naczelnym miejscem zajmuje głowa rodziny (gospodarz — *paterfamilias*), który względem żony sprawuje władzę polityczną (od gr. *polis* = miasto-państwo), względem dzieci — kierowniczą (królewską — *regia*), a względem sług — pańską, czyli despotyczną. Do obowiązków głowy rodziny — obok zarządzania — należy także troska o odpowiednie zasoby potrzebne do utrzymania. Ich źródłem winno być zasadniczo własne gospodarstwo. Autor wyraża zastrzeżenie natury moralnej w stosunku do handlu, czy to wymiennego, czy też pieniężnego, gdzie istniały duże możliwości nadużyć i niesprawiedliwości. Stanowczo zaś potępia dawanie na procent³⁹.

Trzecia część filozofii praktycznej, czyli polityka, a ściślej etyka polityczna, uczy optymalnie zarządzać rzecząpospolitą. Do jej istoty należy ład i sytuacja prawna miasta-państwa (*ordo et constitutio civitatis*), a bezpośrednimi jej komponentami są dom (*domus*) i osada (wieś — *vicus*). Z tych jednostek dzięki odpowiedniej więzi organizacyjnej powstaje państwo, którego celem jest szczęście obywateli. Osiąga się je dzięki działalności zgodnej z wymogami cnoty tak w dziedzinie moralnej, jak zwłaszcza w dziedzinie intelektualnej⁴⁰. W państwie można wyróżnić czynniki jakościowy i ilościowy. Na pierwszy składają się: wolność, zasoby materialne (*opes*), wykształcenie (*doctrina*), zalety (*virtus*) oraz szlachetność rodu (*generis nobilitas*) obywateli, na drugi zaś liczebność obywateli. Zależnie od tych czynników istnieją różne formy rzecząpospolitej. Najbardziej popularne są trzy: królestwo, rządy arystokratyczne i rzecząpospolita zwykła, którym przeciwstawiają się: tyrania, oligarchia (*paucorum potentia*) i demokracja (*status popularis*). Najlepszą formę rządów stanowią rządy królewskie, najgorszą tyrania. Do zaistnienia i zachowania rzecząpospolitej nieodzowne są trzy warunki: roztropne rządy na zasadzie praw, zdecydowana obrona obywateli przed wszelką formą krzywdy, istnienie dostatecznej ilości fachowców w różnych dziedzinach. Pierwszemu służy władza (*magistratus*), drugiemu wódz i wojsko, trzeciemu zaś doktorzy sztuk wyzwolonych i fakultetów oraz rzemieślnicy.

Religia stanowi podstawę, główną ochronę oraz ozdobę rzecząpospolitej. Państwo powinno być jednolite pod względem religijnym, a oby-

³⁹ „Opes porro naturali et honesta ratione ex fructibus et animalibus parantur; commutationibus vero mercium inter ipsas vel rerum aliarum numo (ut fit a mercatoribus) non perinde honeste, faeneratione autem turpissime”, ibidem, teza VII.

⁴⁰ „[...] cuius [civitatis] finis est beata civium vita, quam actione perfectae virtutis tum moralis, tum potissimum intelligibilis consequuntur” ibidem, teza IIX. Warto zauważyć, że przedstawione tutaj rozważania o cnocie świadczą o odwołaniu się ówczesnych autorów od poglądów Arystotelesa, dokonującym się — jak się wydaje — pod wpływem humanizmu.

watele winni wyznawać religię prawdziwą (katolicką). Rozum bowiem i doświadczenie dowodnie wykazują, że wielość wyznań nie sprzyja zachowaniu i rozwojowi państwa.

Metafizyka

Do odtworzenia poglądów metafizycznych Krakera dysponujemy obecnie tylko jednym zbiorem 12 tez, stanowiącym część rękopiśmiennego zestawu tez z całości filozofii, których w 1585 r. bronił Junga (w naszym wykazie pozycja 4). Są to jednak tezy dość obszerne i dotyczą istotnych zagadnień.

Zadaniem metafizyki jest „kontemplacja” bytów — które w swym pojęciu nie zawierają materii, bez schodzenia jednak do poszczególnych bytów — a jej środkiem poznawczym jest rozum (*lumen naturale*). Najważniejszym jej przedmiotem jest Bóg; ściśle metafizycznym — substancja oddzielona (*substantia separata*), a zwyczajnym — substancja w ogóle; pierwszym zaś i adekwatnym jej przedmiotem jest byt realny jako taki. Byt ujmowany w taki sposób jest analogiczny w podwójnym znaczeniu tego terminu ⁴¹.

Metafizyka dzieli się na trzy części: przedmiotem pierwszej jest byt jako taki oraz jego zasady i stałe przymioty, drugiej — dziesięć rodzajów bytu (kategorie), a trzeciej — substancje oddzielone (*substantiae separatae*) oraz Bóg. Z zakresu tej problematyki omówione zostały niektóre ważniejsze zagadnienia.

Ogólność (*universale*) nie istnieje w porządku rzeczy poza bytami szczegółowymi, nie jest też wyłącznie wspólnym dla wielu bytów wyrazem lub czystym pojęciem bytu, lecz „wspólną dla wielu bytów naturą, wyrażoną terminem i pojęciem, przysługującą wielu desygnatom, a oddzielną (oderwaną) od nich przez działanie rozumu” ⁴². Ogólność nie istnieje więc poza intelektem ani jako natura ogólna, ani jako natura w ogóle, gdyż wszystko to, co istnieje we wszechświecie, jest szczególne.

Istnienie w bytach stworzonych nie jest tym samym co istota, ale nie zachodzi między nimi różnica rzeczowa: istnienie stanowi jedynie ostateczny, wewnętrzny *modus* istoty, który różni się od niej tylko myślą ⁴³. *Subsistentia* zaś jest ostatnim pozytywnym aktem natury istnieją-

⁴¹ „[...] primum vero et adaequatum [objectum metaphysicae est] ens reale, qua ratione ens est, seu quatenus est commune Deo et creaturis, quo quidem modo ens sumptum est analogum, cum secundum attributionem unius ad alterum, tum secundum proportionem”, 4, [Assertiones] Metaphysicae, teza III.

⁴² „Universale [...] est natura communis, voce et conceptu significata, vere in suis individuis cohaerens, ab ipsis autem vi tantum rationis separata”, ibidem, teza V.

⁴³ „Existencia creaturarum [...] est modus tantum ultimus essentiae intrinsecus, qui sola ratione ab ea differt”, ibidem, teza VI.

cej, który to akt nie różni się od natury rzeczowo, lecz zachodzi między nimi jedynie odrębność myślna. Wynika z tego, że osobnik (*suppositum*) nie dodaje nic nowego do samoistności bytu (*subsistentia*).

Obiektywne pojęcie bytu nie jest jednolite ani rzeczowo, ani myślnie. Nie różni się też od innych pojęć obiektywnych. Natomiast formalne pojęcie bytu, mimo że myślnie nie jest jednolite i że nie jest oddzielone myślnie (*praecisus ratione*) od wszystkich pojęć formalnych, może jednak być rzeczowo jednolite i jest rzeczowo od nich oddzielone. Pojęcie bytu orzeka istotowo (*quidditative*) o istocie wszystkich bytów kompletnych oraz o ich różnicach i niektórych cechach bytów, gdy zaś chodzi o istnienie, to istotowe (*quidditative*) jego orzekanie dotyczy wyłącznie Boga.

Z najogólniejszych zasad bytowych została wyeksponowana przede wszystkim zasada niesprzeczności⁴⁴, a z transcendentálnych własności bytu wymieniono trzy: jedność, prawdę i dobro.

Zasadę ujednostkowania (*principium individuationis*) substancji stanowi nie wielkość, ani różnica indywidualna jako uzupełnienie natury specyficznej, ani też materia oznaczona (*materia signata*), lecz przede wszystkim forma, która wewnętrznie sama z siebie jest szczegółowa, a także z zewnątrz otrzymuje cechy przyczyniające się do jej uszczegółowienia (*Assertiones*, t. X). Przypadłość jest *per se* i formalnie bytem, ale o 9 swych rodzajach nie orzeka jednoznacznie, lecz analogicznie. Substancje niematerialne można poznać jedynie ze skutków ich działania. Naturalne ich poznanie jest niepewne i niedokładne. Istnieje ich jednak znacznie więcej, niż sądził Arystoteles.

Ostatnia teza metafizyki dotyczy problemu Boga. Bóg jest jeden, odwieczny, jest aktem czystym (*actus purus*), celem i przyczyną wszystkich rzeczy. Do tych prawd doszedł już Arystoteles. Natomiast niejasne pojęcie posiadał on o innych prawdach, które można poznać i udowodnić w sposób naturalny: stworzenie rzeczy z niczego, nieskończona moc boża, wolność w działaniu oraz jego opatrność w stosunku do wszystkich bytów⁴⁵.

Podsumowanie

Dotychczasowe wywody pozwoliły na ustalenie autorstwa Krakera w przypadku 4 pozycji drukowanych i 1 rękopiśmiennej (obok znanych poprzednio z Estreichera 2 pozycji drukowanych) i zwiększenie przez to

⁴⁴ „Fieri non posse, ut idem simul insit et non insit eidem et secundum idem”, ibidem, teza IIX.

⁴⁵ Rękopiśmienny zbiór tez, których w 1585 r. bronił Adrian Junga (pozycja 4), zawiera nadto 12 dość obszernych tez z zakresu ówczesnej matematyki (i astronomii, która stanowiła jej część). Nie omawiam ich tutaj, gdyż nie należą do właściwej filozofii, mimo iż matematyka była wtedy wykładana w obrębie kursu filozoficznego, pragnę jednak zwrócić na nie uwagę historyków matematyki w Polsce.

znanej spuścizny Krakera z zakresu filozofii⁴⁶. Natomiast dzięki przedstawieniu jego poglądów Kraker zyskał jako filozof własną fizjonomię.

Filozofia reprezentowana przez Krakera jest zasadniczo filozofią arystotelesowską. Wpływ Tomasza z Akwinu jest widoczny przede wszystkim w sformułowaniu, że byt jest adekwatnym przedmiotem poznania intelektualnego, i w twierdzeniach, że ruch nie jest wieczny, choć wieczność ruchu sama w sobie nie zawiera sprzeczności, oraz że świat został stworzony w czasie. Kraker modyfikuje zdanie Tomasza twierdząc, że Bóg stworzył świat w czasie i nie mogło być inaczej (2, t. XII).

W kilku punktach — przypuszczalnie pod wpływem Hiszpanów, profesorów w Kolegium Rzymskim — zauważamy odchylenia Krakera od Arystotelesa, a zwłaszcza od Tomasza z Akwinu. I tak twierdzi on, że istota i istnienie nie różnią się rzeczowo, że forma łączy się z materią za pośrednictwem form przypadłościowych, że materia pierwsza nie jest czystą możliwością, lecz bytem aktualnym i substancją posiadającą własne niedoskonałe istnienie; przysługuje jej także wielkość (*quantitas*). Znamienna jest definicja przyczyny: „to, z istnienia czego wynika coś innego”, stanowiąca pewną modyfikację koncepcji Arystotelesa i Tomasza. W psychologii zwraca uwagę twierdzenie, że władze duszy różnią się od niej nie rzeczowo — jak chcieli Arystoteles i Tomasz — lecz jedynie myślnie oraz że ciało zwierząt składa się z części nieciągłych.

Wśród znanej nam spuścizny filozoficznej jezuitów w Polsce u Krakera pojawia się po raz pierwszy etyka, potraktowana — co do objętości — na równi z innymi dyscyplinami filozoficznymi, a także matematyka. W obrębie etyki omówiono także niektóre zagadnienia ekonomiczne i polityczne. Tezy te oparte są co prawda na poglądach Arystotelesa, ale znajdują się w nich pewne zastosowania do warunków istniejących w Polsce.

Niestety, nie dysponujemy dyktatami z wykładów Krakera, dlatego nie można odtworzyć w szczegółach jego poglądów, ale i na podstawie znanych nam materiałów można stwierdzić, że reprezentuje on średni ówczesny poziom z ambicjami pewnej samodzielności filozoficznej.

⁴⁶ W czasie pracy nad artykułem niejednokrotnie zadawałem sobie pytanie, czy ówcześni profesorowie teologii w Akademii Wileńskiej, Antoni Arias i Garcia Alabiano, wywarli jakiś wpływ na formę i treść tez przypisanych Krakerowi. Nie udało mi się odnaleźć żadnych śladów, które mogłyby potwierdzić to przypuszczenie. Dość skrupulatny rozdział studiów filozoficznych od teologicznych, stosowany już wówczas w uczelniach jezuickich, wydaje się przemawiać przeciw takiemu wpływowi, choć całkowicie nie da się go wykluczyć.

Leonard Kraker SJ (1549/50 — 1605), premier professeur de philosophie à l'Académie de Wilno

Kraker, né à Poznań et mort à Jarosław, fut professeur de philosophie et de théologie à l'Académie des jésuites de Wilno et recteur de cette Académie. L'article comprend: 1) sa biographie basée sur des sources en majorité inédites, provenant avant tout des Archives Romaines de la Compagnie de Jésus; 2) ses écrits: 7 collections d'*Assertiones* (dont une manuscrite) ou de *Theses* datant de la période de son enseignement de philosophie à Wilno (1578 - 1587); les 5 collections étant anonymes, l'on prouve que Kraker en est l'auteur; grâce à ces sources, on a pu présenter 3) les points essentiels de sa philosophie, divisée en logique, philosophie de la nature (psychologie comprise), éthique et métaphysique.

La philosophie professée par Kraker s'appuie sur les principales conceptions d'Aristote, modifiées, parfois par saint Thomas d'Aquin. Cependant dans certains problèmes, il présente des vues divergentes, probablement sous l'influence des Espagnols, professeurs au Collège Romain où il fit ses études, p. ex. l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement, la matière (*materia prima*) n'est pas une puissance pure, mais un être *actu* avec sa propre existence et sa propre quantité, ie corps des animaux se compose de parties contiguës (*contiguæ*), etc.

C'est à l'occasion du 400e anniversaire de la fondation de l'Académie de Wilno (1578—1579), dirigée par les jésuites jusqu'en 1773, que cet article a été écrit.